

POST SCRIPTUM A. D. 2006

Desetak godina nakon prvoga izdanja *Priča i pričanja*, o tradicionalnim sredinama i folkloru u prijašnjem smislu jedva bi se još moglo govoriti, dijelom zbog proteklog rata.

Već u prvome dijelu knjige razmatrane su studije o ne-standardnim pojavama i žanrovima: vicevi, pričanja o sjećanjima, autobiografsko kazivanje, usmena povijest, prognaničke ispovijesti, svakidašnje pričanje, priče u novinama i na televiziji, a i njihovi likovi prenijeti u priču. Kratko se u uvodu spominje za pojam folkloru neuobičajeno svakidašnje pričanje — o bolestima, prometnim nesrećama, zagađenju okoliša te pripovjedne teme na internetu.

Teorijski okviri pripovjednoga folkloru dopiru sve dalje od kanonskih vrsta pripovijetke — od bajke, predaje, legende. U ovoj knjizi bili su osmotreni kontekst i metatekst priče, koji mogu izmijeniti njezin okvir i smisao, te izvantekstovni elementi, situacije pripovijedanja, kreativnost očitovana u usmenim naoko nepravilnim kolokvijalnim rečenicama, prikriiveni osobni sadržaji u poznatom sižeju.

Čitamo o važnome novijem interesu prema »magičnim riječima kontekst i izvedba«, da bi trebalo te pristupe radikalizirati, skrenuti pozornost od samoga teksta i »promatrati razgovor i komunikaciju među ljudima. Čemu samo predaje ili šale ili poslovice? Zanimljivo je što i kako ljudi govore«. Istraživanja običnih razgovora u bolnici, u

čekaonici, na radnome mjestu zanimljiva su »podjednako kao i tip neke priče« (Bausinger 1990, 16).

Otklon interesa od isključivo klasičnih vrsta nije ipak tako nov, to se vidi u ovoj knjizi te u članku *Pričanja o životu* (B.–S. 1984), uz ondje citiranu sjajnu seriju zapisa »Ljudi govore« u beogradskom *Delu* (god. 1969–1976).

»Nezapaženi slojevi folklora«, »zanemareni oblici pučke kulture«, »sitnež u jezičnom stvaranju, govorne formule koje ne pripadaju kanonskim vrstama«, »ulični folklor«, čime su davno bili protkani Krležini tekstovi — teme su za koje se »u novije doba sve više zanima moderna folkloristika i znanost o književnosti, kao i sama književnost« (B.–S. 1984, 48).

Dodala bih da obični razgovori mogu ne samo biti po sebi zanimljivi nego katkada i sami prelaze u priču ili ju ugrađuju. (Upravo sada u telefonskom razgovoru, kad sam prijateljici pričala o nekoj situaciji koja mi je prije odgovarala, a sada me opterećuje, ona mi odgovara poantom iz priče: »Platila baba groš da ju prime u kolo, a sad bi dala dva da može iz kola«.)

Usredotočenost na samu razgovornu komunikaciju, o kojoj govori Bausinger, korjenit je odmak od standardnoga pojma folklorne priče, već poodavno načetoga *skazom*, žanrom istinitih pričanja. Poslije će se iskazati »postmoderna kriza univerzalističkih teorijskih modela«, kriza samoga predmeta (Jambrešić Kirin 1997, 72).

Osim žanrovskih granica i povezano s njima podliježu raspravi i shvaćanja o obilježju priče, pitanje je li ona »umjetnost riječi«, uz moguću upitnost i jednoga drugog dijela te sintagme.

Da se pričanje pripovijetke ne ograničuje samo na riječi, nego obuhvaća složenu izvedbu u živoj okolini, razmotreno je u ovoj knjizi dovoljno iscrpno.

Što je s umjetnošću? I o tome se u knjizi govori. Tragom prijašnjih radova (o studijama Jakobsona, Mukašovskoga, Ben-Amosa, Čistova, Lotmana i drugih) razmatrani su na prethodnim stranicama folklor i folklorne priče kao umjetnička (ili estetska) komunikacija, kad uz druge funkcije »težište nije (...) na umjetničkim svojstvima folkloru nego na komunikacijskom procesu« s latentnom umjetničkom funkcijom (str. 158–160).

Prethodni, uglavnom moji radovi viđeni su početkom devedesetih godina katkada kao reduciranje usmene produkcije »na estetski reprezentativna djela, a proučavanje folklorne izvedbe na tekst«, uz citate pojedinih riječi izdvojenih iz specifičnoga konteksta *Povijesti hrvatske književnosti* (Jambrešić 1993).

Polazište kritika dolazilo je dijelom iz jedne promijenjene teorijske paradigme u viđenju folkloru. (Katkada se otklanjalo sve što je bilo »prije nas«.)

S davnih stranica *Umjetnosti riječi* iz godine 1968. aktualizirana je rasprava pokojnoga profesora Zdenka Škrebba i mene o bajci i poslovi — iz vremena kad su pitanja stila i interpretacije teksta (uz znakovit naziv časopisa *Umjetnost riječi*) još bila u žarištu književnoteorijskih interesa. Profesor Škreb je u poslovi naglasio stilsko intenziviranje nasuprot bajci, koja bi imala samo strukturu kompozicije, tj. shemu. Ja sam razmatrala intenziviranje stila bajke unutar njezine zadane strukture te, s druge strane, uz intenziviranje izraza, kompozicijsku strukturu ili shemu poslova (Škreb 1968; B.–S. 1968).

Ova davna diskusija o odnosu dvaju folklornih žanrova dozvana je kao primjer navodnoga mojega zalaganja za uzvišenu »odliku umjetnosti riječi« u bajci, uz njezino izviranje »iz individualnog stvaralaštva (...) 'majstora pripovjedača'« te za pribrajanje bajke »umjetničkom knji-

ževnom korpusu« u domeni »visoke estetske relevancije« (Čale Feldman 2006, 22).

Bajke mogu odista imati estetsku relevanciju, a pridonose joj nadareni, katkada čak majstorski pripovjedači — sve u međuigri tradicije, društvene zajednice, žanra i talenta. Sve bez patetike o visokoj umjetnosti riječi nepostojećega *individualnog* stvaraoča pripovjedača. Razumijevanje ovih međusobnih silnica nužna je pretpostavka za prosudbu priča i pripovijedanja.

Na početku poglavlja bila je riječ o izmijenjenom poimanju folklornih priča u novije doba. Ne samo formi i načinu komunikacije starih bajki zbog prijenosa u nove medije, nego je i pojmu žanra priče otvoren širi prostor. Bajkama i predajama pridružila su se, kako je već rečeno, pričanja o životu, urbane izmišljene bizarne zgode, priče izrasle iz razgovora, facende. Njihov verbalni dio, ako je priča slučajno snimljena ili zapisana, može se razmotriti, no cjelina događaja i izvedbe ostaje izgubljenom.

Potisnuti su iz dijela sadašnjih interesa nekoć jasni obrisi pripovjednih žanrova. Ispričana bajka o otetom kraljevni predmet je istraživačkoga zanimanja kao i pripovijedanje o nedaćama po birokratskim predsobljima ili o historijatu bolesti.

Svim tim raznolikim oblicima i načinima kazivanja nedostaje kriterij o suvisloj povezanosti. Tragom teorije Mihaila Bahtina o govornim žanrovima — tipovima iskaza unutar pojedinih sfera uporabe jezika — pokušao je Ivan Lozica ustanoviti njihov opći okvir: Folkloristika je dosada uglavnom izdvajala iskaze s dominantnom (premda ne jedinom) umjetničkom funkcijom — koji su tek dio u širem repertoaru govornih žanrova. Književni karakter usmenoknjiževnih žanrova pretpostavlja, prema Lozici, »gubitak izravne veze sa zbiljom i realnim, uobičajenim

iskazima«. No, »dinamičnost žanrova traži i dinamičniju folkloristiku«; trebalo bi se obratiti »promjenama u strukturi žanrova umjesto da skolastički odjeljujemo u posebne ladice 'pravu' usmenu književnost od one koja to nije«. Proučavanje zaslužuju i manje vrijedna djela kao i oni govorni žanrovi »unutar usmene tradicije koji tradicionalno ne pripadaju posvećenom području usmene književnosti« (Lozica 1990, 50–56; slično Lozica 1990a).

Možda je ključno pitanje u proširenju interesa na sve oblike govornih iskaza. Folklorni žanrovi s dominantnom estetskom funkcijom, viđeni iz tog rakursa ne bi više bili jedini relevantni. Ujedno, bez isključiva usredotočenja na samo otprije definirane usmenoknjiževne vrste može estetski aspekt priče — i klasične i one iz svakodnevice — postati očevidnijim. Sjetimo se već spomenutih Enzensbergerovih divnih pripovjedača u običnoj krčmi (očito dalekih od kakve *Snjeguljice*) te, s druge strane, Ante Rančića, sjajnoga interpretatora narodnih bajki.

O pedesetogodišnjici ustanove sadašnjega imena Institut za etnologiju i folkloristiku, u članku o razvoju hrvatske folkloristike u drugoj polovici dvadesetoga stoljeća — uz prikaz institutskih terenskih istraživanja, dokumentacijske građe i objavljenih radova suradnika (Marks i Lozica 1998) — izloženo je viđenje sadašnjih orijentacija struke: širenje predmeta folkloristike na izvanesteske pojave; slabljenje pozicije imanentnog pristupa zapisu kao književnoj umjetnini (na razini tekstone i teksta) uz osporavanje trijade tekstura–tekst–kontekst; približavanje antropološkom istraživanju kulturnih vrijednosti (str. 86). No, »estetska dimenzija u iskustvu poimanja folkloru nije svojstvena samo 'kulturi gospode'«, estetsko u kulturi »itekako [je] nazočno i u folkloru kao posebnom obliku stvaralaštva« (91).

Važno je autorovo preciziranje pojma estetskih pojava u folkloru umjesto višeznačnoga umjetničkog. Već je u ovoj knjizi rečeno da »u folkloru nema svijesti o dominaciji estetske funkcije, pa niti posebna pojma umjetnosti«, a praktične funkcije da su povezane s estetskima (str. 159). Tzv. trijada tekstura–tekst–kontekst promjenom težišta interesa izgubila je znatnije na važnosti.

* * *

Publikacije poslije prvoga izdanja ove knjige dovezuju se na prikazane teme. Pripadaju im, među inim, članci o mitskim ili demonološkim predajama: studije o takvom pričanju i vjerovanjima; o pojedinačnim nadnaravnim likovima; izbori tekstova ponajviše regionalni, katkada povezani s povijesnom predajom.

Knjigom o pretkršćanskom kultu vilenica i vilenjaka, održavanom stoljećima te surovo prokazanom u eri progona vještica (Čiča 2002), objavio je pisac u dotjeranome potpunom obliku svoju već prije spomenutu magistarsku radnju.

Spominju se (ovdje na str. 168–170) tekstovi i o drugim nadnaravnim i mitskim bićima u folklornim predajama — o divovima, vilama, sirenama, macmoliću, maciću, orku, vukodlaku, o mrtvima, mòri, štrigi ili vještici, o krsniku, kugi, legromantima, tintilinima, tenjcu, džinskoj vojsci. O krsniku i talijanskom benandanteu objavljen je novi članak (B.–S. 2005), dok o arhajskim mitskim simboličkim svojstvima ženskih likova vile, mòre, vještice, raspravlja Suzana Marjanić (1998, 1999, 2002, 2004).

Pričanja iz dubrovačke okolice u središtu su nekoliko radova. O predajama i pričama iz Konavala objavila je Lj. Marks (1998 i 1998a) u časopisu *Dubrovnik* studiju i izbor tekstova, a B.–S. članak (na istome mjestu, te B.–S. 1999

= 2002, 117–134). Članak *Priče o gradu Dubrovniku* (B.–S. 2002, 287–295) razmatra mjesne urbane priče.

Obje spomenute autorice priredile su studiju i tekstove priča i predaja Župe i Rijeke dubrovačke iz vlastitih snimki i zapisa god. 1962. (B.–S. i Marks 2002): predaje o sv. Ilaru i zmaju, o postanku Dubrovnika, o sv. Vlahu (koji je na Pločama i Pilama svojim štapom spriječio Turčina da krpom ubaci kugu u Grad), o Grcima i zakopanom blagu, gomilama, Vidovom groblju, gusarima, kmetskim teretima i bunama, o crnogorskom haranju Župe, o sirenama, morskim čudesima, »morskome međedu«, vilama, pustolovicama, vješticama i noćnim putovanjima morem u »Lesandriju«, o tenjcima, tintilinima, vilama. Ti zapisi, nastali prije više od četrdeset godina, sada nakon ratnih zbivanja u tom kraju, kao da su pripali arheologiji.

O tzv. formulama vjerodostojnosti, sadržanima u kazivanju predaja o nadnaravnom događaju ili biću te o skali odnosa od vjerovanja do neprihvatanja raspravlja E. Rudan (2006).

Predaje dubokih mitskih korijena o vladaru s tajnim životinjskim ušima (ili sličnim obilježjem), koji ubija svoje brijače, tragom monografije o toj priči (B.–S. 1967) razmotrene su upotpunjeno u članku *Midas* (B.–S. 1998).

O svijetu demona od antike do kraja srednjega vijeka, te o starim demonskim likovima u suvremenim kontekstima govore rasprave dvojice autora iz njemačkoga jezičnog prostora objavljene u časopisu *Narodna umjetnost* (Petzoldt 2003; Fischer 2003).

Povijesno događanje viđeno kroz male lokalne i osobne priče, kao susretište folkloristike i historije predmet je članka *O pričama i povijesti* (B.–S. 1999=2002).

Povijesni događaji i pričanja, stvarna i izmišljena ili utemeljena na tradicijskome kazivanju, u djelu *Annuae* B.

Krčelića razmotreni su u članku Lj. Marks (2001), dok se u tekstu o banu Jelačiću autorica osvrnula na povijesne strukture u vidokrugu pričanja malih ljudi te na podlogu nacionalnog mita (Marks 2004).

O motivima iz usmene tradicije, posebno prozne, u hrvatskoj književnosti piše Lj. Marks (1997 i 1998b).

Čale Feldman (2006, 23) ocijenila je studije o folklornim motivima u književnosti ovako:

»...folkloristi su, križajući s književnošću svoj korpus, usput pretežito ponizno nastojali na književnoestetskom dignitetu zalutaloga narodnog blaga kao aspektu koji je to blago uopće i mogao promaknuti u predložak ili pak intertekst autorskih kalemljenja, 'evokacija i parafraza'.«

Na temeljima životne sredine, povijesne prošlosti i na kontaktima nastala su regionalna obilježja pripovijedaka, predaja, pjesama razmotrena u radovima *Dvije mediteranske zbirke pripovijedaka*, *Mediterranski aspekt usmene hrvatske književnosti*, *Regionalne crte usmene hrvatske književnosti* (u knjizi B.–S. 2002).

Povijesne mijene koncepcija djetinjstva očitovane u izdanjima bajki, prema zbirkama Charlesa Perraulta i braće Grimm, razmotrila je M. Hameršak (2004), koja se drugom zgodom bavi bajkom *Pepeljuga* u izdanjima za djecu (Hameršak 2001). Bajkama braće Grimm kao prethodnicama europske dječje književnosti te njihovom primjenom u drugim medijima, primjerice Disneyevim filmovima, pozabavio se Hans J. Uther (2001).

Novi žanrovi nerijetko su u žarištu interesa. Ne smatrajući ih dijelom usmene književnosti — jer nisu književnost i ne pripadaju im žanrovske konvencije poput onih u bajci, epskoj pjesmi ili zagonetki, M. Solar (2001) analizira žanrove trača i mita. Tračevi, kao i glasine zavijeni su pričom, ne zna im se autor, objekt je obično netko ugledan

i slavan. Solar je, naravno, u pravu da ne pripadaju klasičnim usmenoknjiževnim vrstama. No, suvremena folkloristika uključuje ih u svoje žanrove (o glasinama »katakada u domeni društvenoga ili političkog trača« govori se, primjerice, u članku o zagrebačkim pričanjima u prepletanju s novinama i televizijom, v. B.–S. 1983).

Današnje nastajanje usmenoknjiževnih primjera — basni, glasina, tračeva, pričica o sjećanjima, viceva te (pisanih) grafita tema je članka G. Novakovića (2003).

U doba kad se interesi obraćaju, među inim, i profesionalnim (auto)biografijama izišao je, na poticaj Aleksandre Muraj, obljetnički prilog o prošlosti vlastite ustanove *U Institutu nikome na putu: institutski život svagdašnji s prilozima nekolicine suradnika* (Gulin i Endstrasser, prir., 1998). Kratak uvod dvoje priređivača upućuje na priču o životu institucije javnom i privatnom, o neformalnim i anegdotalnim situacijama kao objedinjenju kulture svakidašnjice, usmene i smjehovne kulture. Članci pripadaju više smjehovnoj kulturi Instituta.

Boravci na tzv. terenu bili su, unatoč dragocjenim spoznajama, naporni i teški. U pravu je I. Pleše (2005, 144) da sam terenski rad nije imao važan udio u hrvatskim znanstvenim studijama te da »anegdote i sjećanja na stranicama obljetničkoga sveska *Narodne umjetnosti* nisu (...) analiza terenskog rada«. No, dodajemo, nisu ni »nostalgična sjećanja na dobra stara vremena« niti su osvrtni na »turističke posjete novim krajevima«. Ova bi opažanja mogla biti točna — da nije zanemareno nešto važno: važan je žanr. Pričanja su to u zabavnom ključu o »mitskom« prošleme, a ne realistički opisi. Srodna su donekle usmenim pričama o prošlosti, koje u pravilu nisu realno svjedočenje (a ipak kazuju na svoj način mnogo o ljudima i životu).

Klasičnim žanrovima pripada članak o legendama o Gavanovim dvorima (Dragić 2003), te o basnama u suvremenim zapisima (Rudan i Botica 2003). Hrvatski prijevod jedne mnogo citirane, poprilično zastarjele knjige o vjervanjima i običajima Srba i Hrvata (Schneeweis 2005) postaje s predgovorom I. Lozice donekle zanimljivom knjigom.

Bajke, predaje, pjesme, poslovice nalazimo i u suvremenim zapisima. Bilježili su ih ili snimali studenti i studentice prve godine kroatistike. Izbore tekstova objavio je zagrebački sveučilišni profesor Stipe Botica.

Već proteklih godina u radu češće spominjanoga Instituta u drugoj polovici dvadesetoga stoljeća pitanja terenskog rada nisu bila metodološki potpunije razmatrana. Ja sam boraveći dulje ili kraće vrijeme u krugu svojih kazivača, upoznavajući bolje ili slabije njihovu sredinu i njihove osobne živote, kontekste uz ono što su pričali, prijatelji se s njima donekle, te katkada interpretirajući u svome osvrtnu pripovijedanje tragom pojedinosti iz njihova života, ušla ipak u sve to prilično na površini u usporedbi sa središnjom brigom za dobro snimljenu ili zapisanu priču.

U to vrijeme, premda se već odavno nije pričalo uz ognjišta ili na sijelima, bilo je još onih koji su se takvih zгода kao i samih priča prilično dobro sjećali, a katkada su i sami ponešto pripovijedali djeci, pa i susjedima.

Nisu se »dičili« tim sjećanjima niti »iskazivali svoju duševnost«; jedva bi se moglo reći da im je tradicija bila »sveza sa predima, sa svojim tlom, sa svojom duševnom puninom« — osobinama današnjih autentičnih kazivača po ocjeni S. Botice (1998) — premda stanovit emotivni odnos prema toj tradiciji, uz dobro pamćenje i dar za pričanje nisu bili dvojbeni.

Današnji autentični kazivači i čuvari tradicija iz spomenute Botičine prosudbe ne moraju, po njegovim riječima, više biti stanovnici sela.

Zaslužan je trud oko studentskoga prikupljanja priča i ostalih tekstova, potom dijelom objavljenih (Botica 1998, 2005 i dr.). Najveći dio tih sižea poznat je otprije. Ako bi poneki primjer možda i mogao biti »foliran«, ove priče, zapisane i snimljene u naše dane, jesu iznenađenje i zaslužuju pozornost. No, navodi o mjestu i o imenu zapisivača i kazivača odviše su šturi. Nigdje traga naznaci da bi kazivač ili njegov kazivač tekst negdje pročitao, premda je prepričavanje pročitane priče česta pojava, indikativna i za njihovo prenošenje. Simptomatično je i to da učiteljica u Međimurju kazuje studentici priču najčistijim lokalnim narječjem (Botica 2005, br. 1), dok domaćica iz Kaštela govori biranim književnim riječima (»Mlada poljička ljepotica Katica bila je vrlo ponosna djevojka. Kad je stasala za udaju...«, isto, br. 7). Prvi primjer, dakako, sofisticiraniji je od drugoga, naivnijega.

Trebalo bi zapise i njihov životni okoliš opisati cjelovitiše. Pokazati je li još u funkciji ta »trajno živa baština« i kako se ona danas iskazuje. Studentsko prikupljanje zapisa moglo bi tomu pripomoći potpunijim podacima.

Nekoliko novih zbirki: U seriji *Stoljeća hrvatske književnosti* objavljen je, uz studiju, reprezentativan izbor usmenih pripovijedaka i predaja (B.–S. 1997); potom skromna zbirka zapisa iz sela Peroj u Istri (B.–S. 2006).

Objavljeno je zadnjih godina nekoliko popularnih izbora narodnih priča. Uz ponovljena izdanja već spomenutih knjiga Jozе Vrkića *Vražja družba* i *Hrvatske bajke*, pripremio je pisac izbor šaljivih priča *Hrvatske smješice* (2005). Ova zbirka, kao i veći dio Vrkićevih knjiga, izišla je u autorovu izdanju i u njegovoj redakciji većega dijela tekstova.

Mogu li te priče, posredovane lijepo opremljenim izdanjem jednoga od posljednjih zaljubljenika tradicijskih priča na tragu vlastitih korijena, biti zanimljive današnjoj djeci, poglavito gradskoj, odgojenoj na modernim medijima, pitanje je na koje bi bolje mogli odgovoriti poznavatelji djece i dječje literature.

Popularan izbor drugačije vrste, nazvan *Priče iz Dalmacije*, namijenjen odraslima, poglavito češkim turistima na Jadranu, pripremio je J. Otčenašek (2003).

Veliko reprezentativno izdanje narodnih pripovijedaka iz zbirki F. S. Kraussa, iscrpno razmotrenoga pisca u prvom izdanju ove knjige (ovdje 109–115), obuhvaća sedamsto stranica s uvodom, razvrstavanjem i poredbenim napomenama iz pera uglednih autora (Krauss 2002). Ovoga osebjnog i kontroverznog pisca, nepravedno prešućivanoga u nas, a nekritički hvaljenog danas u inozemstvu, trebalo bi napokon studiozno ocijeniti.

Studija Vlajka Palavestre o usmenim predajama u predratnoj Bosni i Hercegovini objavljena je u Sarajevu 1991, kad se činilo da je glavni dio toga djela — tekstovi i autorovi komentari — zauvijek nestao. Na sreću, potpun rukopis ipak se sačuvao i objelodanjen je godine 2003. ćirilicom u Beogradu, te zatim latinicom u Sarajevu (Palavestra 2004; priredio Dragan Stojković). Odjeljci knjige obuhvaćaju: Doba divova; Vladari i junaci; Tvrđave, naselja i građevine; Osvajanja, ratni pohodi i opsade; Islamizacija i privilegije; Kmetovi i gospodari; Nasilja, zulumčari i moćnici; Otpor vlastima; Katastrofe; Historijsko–religijska predanja.

Antologiju hrvatske usmene proze u seriji »Hrvatska književnost u Bosni i Hercegovini u 100 knjiga« priredio je Marko Dragić (2006). Tekstove je prikupljao sam i sa

studentima, a objavio je još nekoliko izdanja hrvatskih predaja i legenda iz Bosne i Hercegovine.

Već prije objavljena u Subotici zbirka »masnih« priča iz zapisa bunjevačkog hrvatskoga književnika, zapisivača i obrađivača narodnih pripovijedaka Balinta Vujkova publicirana je potom i u Zagrebu, obogaćena pogovorom Branimira Donata (Vujkov 1999).